

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

Vervolg deel 2. We gaan verder waar we in november zijn gestopt.

Financiële noden in Dongen

Vanaf de start van de kerkelijke gemeenschap in Dongen, was er al spoedig sprake van een geldgebrek. Het vermoeden bestaat dat het geringe aantal 'bekeerlingen' (in 1614: 6 én in 1631: 30 'kettters') niet erg kapitaalkrchtig waren en mogelijk deel uitmaakten van de lagere sociaaleconomische klasse. Immers het verlaten van de R.K. 'moederkerk', waar de meerderheid van de bevolking – zo'n 1.500 inwoners - betekende mogelijk ook een verstoting uit allerlei sociale verbanden. De geldzorgen waren dus groot. Mogelijk waren de huurpenningen voor de kerkruimte een te zware last of bestonden er al plannen en dus te voorziene uitgaven – waarvoor opbrengsten werden gereserveerd - voor de bouw van een eigen kerkruimte. Het probleem van de slechte bediening door predikanten uit naburige gemeenten, loste zichzelf na korte tijd op. Want nog geen jaar na zijn vertrek keerde Lanius terug naar Dongen. In november 1619 werd hij beroepen naar 's Gravenmoer. De Classis in Dordrecht en de burgerlijke overheid van 's Gravenmoer hadden daartoe de noodzakelijke formaliteiten vervuld. Ook Lanius zelf was erg ingenomen met dit besluit. Hij bepleitte voor de Classis in Breda, dat hij in 's Gravenmoer zijn plichten beter kan nakomen dan in de combinatie gemeenten van Chaam en Ginneken. Ook verwachtte hij dat in de grotere gemeente van 's Gravenmoer meer resultaten - zoals bekeringen – zouden zijn te behalen dan in Chaam. Om die redenen wilde de Classis hem beroepen, maar wel op voorwaarde dat hij ook de protestantse gemeenschap in Dongen zou bedienen. Ook de Classis in Dordrecht werd van deze eis op de hoogte gesteld en daarover werd een akkoord gesloten. Zo keerde Lanius eind 1619 terug in Dongen. De financiële problemen in Dongen bleven onverminderd bestaan. Een verzoek van Dongen om een collectereis te organiseren, stond de Classis niet toe. Omdat het Twaalfjarige vredesbestand in 1619 ten einde liep, vreesde zij voor grote veranderingen. Daarom zou een collectereis bij voorbaat tot mislukken gedoemd zijn. Bovendien had de classis al eerder besloten om hen niet meer met dergelijke verzoeken lastig te vallen. Naar het oordeel van de Classis was immers de prins van Oranje, als bestuurlijk hoofd van de Baronie, de aangewezen geldschieter. Terwijl 's Gravenmoer onder de Staten van Holland en de Classis van Dordrecht ressorteerde. Het riviertje de Donge vormde destijds als bestuurlijke 'grensrivier' en dat leidde weer tot allerlei smokkelpraktijken over-en-weer.

Het einde Twaalfjarig bestand, begin van verval

Toch bleek predikant Lanius niet erg ingenomen met zijn nieuwe gemeenten. Na eerdere pogingen, diende Lanius op 29 juni 1621 nadrukkelijk een ontslagverzoek in over de bediening van de Dongense gemeente. Daarbij gaf hij als reden aan dat door de hervatting van oorlogshandelingen, het te gevaarlijk was om ook Dongen te blijven bedienen. De Classis toonde daarvoor begrip en mede daardoor vertrekt Lanius voorgoed uit Dongen. Zijn plaats zou door dominee Plancius uit Oosterhout worden waargenomen. Ondanks deze nieuwe tegenslag bleken de Hervormden in Dongen er toch van overtuigd, dat er een betere tijd aan zou breken. Immers tijdens diezelfde vergadering verzochten zij de Classis tot een afvaardiging van drie personen, die Prins Maurits ertoe over dienden te halen de parochiale Laurentius kerk aan de Hervormden over te dragen. Indien overdracht niet mogelijk zou zijn, dan diende hij deze kerk tenminste te sluiten voor

de Rooms-Katholieken. Opvallend is dat dit voorstel in 1621 feitelijk vooruitloopt op het idee tot de vorming van één officieel erkende en toegestane religie in Holland, de Nederlands Hervormde 'staatskerk'. Terwijl die opvatting pas met de Vrede van Munster in 1648, werd geformaliseerd. Kort tevoren was immers de Dongense pastoor Jan van Beieren overleden. Daarom achtte ook de Classis het moment gunstig en stemde onmiddellijk in met dit voornemen. De 'heidense afgodendienst van de papen' diende immers met alle middelen te worden bestreden. Om de kans van een dergelijk verzoek meer kans van slagen te geven, besloot de Classis op haar beurt ook de Synode voor dit plan te winnen. De Synode was juist in die dagen in Rotterdam ter zitting bijeen.

Synode Rotterdam

Zelfs de Synode bleek staande haar Prins. De afgevaardigden Synode, dominee Plancius Classis van Breda en de delegatie kreeg de Prins Via zijn griffier liet hij redenen geen gehoor aan Hij wilde de kerk in Hervormden, noch kon hij Katholieken sluiten. Wel de pastorie niet opnieuw ter bewoning worden overgedragen. Antwerpen een nieuwe benoemen, zou de Prins ondernemen. Die waren natuurlijk gelegen in *Maurits*

enthousiast en stuurde nog vergaderingen een delegatie naar de waren de voorzitter van de uit Oosterhout namens de secretaris van Dongen. De echter niet persoonlijk te spreken. weten, dat hij om gewichtige hun verzoek zou kunnen geven. Dongen niet overdragen aan de de kerk voor de Rooms-beloofde hij erop toe te zien, dat aan een Rooms priester zou Maar als de bisschop van pastoor in Dongen zou daar geen actie tegen gewichtige redenen van de Prins de hervatting *Prins*

van oorlogshandelingen, waarbij hij de Zuidelijke Nederlanden zo min mogelijk van zich wilde vervreemden. De plannen van de Dongense Hervormden hebben zodoende niet het beoogde succes. Sterker nog, het dorpsbestuur van Dongen, als uitvoerder van de Prinselijke bevelen, heeft korte tijd later géén enkele boodschap aan de toezegging, dat de pastorie niet door een Roomse priester zou mogen worden bewoond. Even nadien woonde er toch weer een pas benoemde pastoor in die pastorie.

Neergang Hervormde Gemeente

De Dongense Hervormden beschikten niet langer over een predikant, na het ingewilligde ontslagverzoek van Lanius. Ook ontvingen zij geen toelage meer voor een predikant. Terwijl de Rooms en ongestoord in bezit van hun Laurentius kerk bleven. Bovendien was er een nieuwe pastoor benoemd, die in de pastorie ging wonen. Na 1621 volgde een moeilijke periode voor de Dongense Hervormden. De bediening door naburige predikanten liet immers zeer te wensen over. Ds. Plancius en ds. Verhoeven hadden zich in de Classicale vergadering van 19 en 20 oktober 1621 wel bereid verklaard om bij toerbeurt wekelijks in Dongen te preken. Maar op 4 januari 1622 bleek dat Plancius tot dan toe slechts éénmaal en Verhoeven in het geheel niet te Dongen was geweest. Volgens beide predikanten waren de Dongenaren zelf daar schuldig aan. Zij verzuimden voor hen vervoer te regelen en lieten hen ook in het ongewisse over de welke zondagen zij bijeen kwamen. De kerkenraad, die tot in 1621 de belangen van de Hervormden behartigde, hield blijkbaar op te bestaan na het tegenvallende bezoek aan de Prins. Dat het werkelijk slecht gaat met deze jonge Dongense gemeente werd duidelijk uit een verzoekschrift, waarin de Hervormden van Ginneken, Bavel, Heusdenhout en Ulvenhout zich aan de prins richtten in 1622. Daarin verzochten zij om een toelage voor het levensonderhoud van een predikant. Zij zetten hun verzoek kracht bij met een verwijzing naar het droeve lot van de Hervormden te Dongen: "Gelijck men een droevig exempel heeft aan de Gereformeerde kerk van Dongen, die door haere ende des classis gedeputeerden bij Uwe Edel Mogende derhalve voor desen ook aangehouden gehadt hebben, maar niets op gevolgt zijnde, met groote jammer ende bedroeffenisse der voorschreven kerck, tot schimp en spot der Roomsgezinden, niet sonder groote ergernisse der swacken deselve nu verlaten ende onbedient blijft".

In de omliggende Hervormde gemeenten werd dus wel degelijk met leedwezen naar de ontwikkeling in Dongen gekeken. De neergang van de Dongense gemeente was evident genoeg om als argument te dienen bij hun verzoek om financiële steun. Intussen bleek ook nog eens uit de visitatieverslagen van het bisdom Antwerpen dat het aantal Dongense Hervormden sterk daalde van 40 leden in 1619 naar 30 leden in 1631.

Herovering van Breda door Spanje en Hollanders

Intussen ging de Prins van Oranje gebukt onder andere zorgen. In 1625 werd Breda heroverd door de Spanjaarden. Daardoor kwam ook de gehele Baronie weer onder Spaanse controle. Deze herovering zou voor de Dongense Hervormden uiteindelijk fataal geweest kunnen zijn, want onder de Spaanse overheersing was er géén ruimte voor Hervormde gemeenten. En al helemaal niet voor een kleine, kwetsbare groepje Dongense protestanten, waar structurele voorwaarden voor een zelfstandig functioneren geheel ontbraken. Uit deze gang van zaken blijkt, dat tussen 1614 en 1622 een serieuze poging om een Hervormde gemeente in Dongen te stichten was mislukt. Een gering aantal Dongenaren blijft de hervorming weliswaar trouw, maar over hen zijn tot circa 1640 geen enkel gegeven aangetroffen.

Tot 1637 heroverden de Staatse legers de stad op de Spanjaarden. Daarmee keerde ook het tij voor de Hervormden. In 1640 ging de Classis zich weer sterk maken voor de dorpen in de Baronie, waar nog geen predikant was benoemd. Op 2 oktober 1640 diende de Classis een verzoek in bij de Raad van State om Dongen, Ginneken en Teteringen van predikanten te mogen voorzien.

Ambrogio Spinola, opperbevelhebber van het Spaanse leger

Dat willigde de Raad dan nog niet in. In de vergadering van 6 en 7 oktober 1642 vroegen enige Dongense Hervormden de Classis wederom om een predikant. Daarbij gaven zij aan dat er inmiddels wel zo'n 65 Hervormden zouden zijn. De Classis zag geen andere mogelijkheid voor Dongen, dan een bediening door predikanten uit de omgeving. Zij refereerde aan de financiële regeling van 60 gulden per jaar, die 25 jaar eerder in 1617 voor Dongen van kracht was. Deze regeling werd hervat en Ds. Walravius uit Oosterhout werd daartoe bereid gevonden. Zo leek de Dongense gemeente te herrijzen. Maar tijdens de Classis vergadering van januari 1643 bleek dat Walravius nog geen enkele keer Dongen heeft bezocht. Het is de Oosterhoutse predikant overigens niet aan te rekenen, want er bestond immers géén kerkenraad om dat te regelen. Voor de Classis was dat een teken om opnieuw in actie te komen.

Een predikantstoelage.

Wederom verzocht de Classis de Raad van State dringend om predikanten toelage. Ook werd de hulp van de Prins van Oranje daartoe ingeroepen. Op 7 april 1643 volgde dan het besluit van de Raad van State om het verzoek in te willigen. Deze Raad stelde wel als voorwaarde, dat Dongen eerst over een kerkenraad diende te beschikken. De Classis zette zich daarna in om te komen tot een stichting van een eigen protestantse gemeente in Dongen. Zo diende er gepreekt en uitleg gegeven te worden over de gang van zaken. De Classis huurt voor haar bijeenkomsten een kamer in het huis van Isaac Peters van Loon. Deze had al eerder beloofd zijn woning aan de Ham, voor predicaties open te stellen.

Vanaf 3 mei 1643 bleken er veel activiteiten in Dongen plaats te vinden. Dat valt op te maken uit het toenmalige kasboek van Isaac Peters van Loon "kerckken boeckken vanden ontfanck ende den Wtgeef" over het jaar 1643 en 1644. In de voorgaande jaren waren er nauwelijks kerkdiensten gehouden in Dongen. Vanaf mei 1643 stonden er een reeks data van diensten genoteerd aan de hand van collecte-opbrengsten en wel op 3, 10, 14, 17, 24, 25 en 31 mei. Op 7 juni was er geen collecte-ontvangst genoteerd, omdat er zo weinig volk aanwezig was. Wel weer op 14 en 21 juni.

De aantekening bij de collecte opbrengst van 21 juni werd gegeven door 'Meester Hendrik', die door de Bredase predikant Lodewijk van Renesse naar Dongen was gestuurd om daar de voorlezings uit te spreken.

In juni 1643 werd onder leiding van de predikanten een kerkenraad gekozen en aangesteld. Als ouderlingen werden Isaac Peters van Loon en Wouter Jansse Rijcke en als diakenen Adriaan Simonssen Coppelaar en Willem Augustijns Verhagen benoemd. Deze kerkenraad ging voortvarend tewerk. Om meer financiële armslag te krijgen leende deze raad een bedrag van 100 gulden bij de Hervormde gemeente van 's Gravenmoer (waarde in 2013: **fl. 2.472,56 of € 1.122,-**). Naast inkomsten uit kerkcollecten werden ook enkele "godspenningen" ontvangen van verkopers en kopers van onroerende goederen. De uitgaven in het kerkenboekje gaven een aardig beeld van de inspanningen, die de kerkenraad zich getroost om een predikant te beroepen. Allereerst probeerde de kerkenraad van de Prins van Oranje een akte van handopening te krijgen. Dat was een officiële toestemming om naar predikanten te mogen omzien en er dan vervolgens een drietal aan de Prins voor te dragen. Daarop wees hij dan een persoon aan, waarop het beroep mocht worden uitgebracht. Isaac van Loon reisde naar Bergen-op-Zoom om daar de Prins om een akte van handopening te vragen. Kennelijk kreeg hij bij Roosendaal een ongelukje en moest hij zijn reis per kar voortzetten. Want hij vermeldde in het kerkenboekje: "Item betaelt van vracht van Rosendael tot Bergen toe dat ic mede gereden hebben, want ic creupel gegaen was". Deze reis bracht nog geen resultaat. Vervolgens begaf hij zich daarvoor tweemaal naar Den Haag. In totaal was hij er zo'n 19 dagen voor onderweg. De eerste keer in Den Haag wederom zonder succes, daar de Prins hem duidelijk maakt, dat ook de magistraat van Dongen (wereldlijke overheid) een dergelijk verzoek moest ondersteunen. Hij kreeg wel een brief mee van de griffier van de Prins voor de Dongense schout en schepenen. Zijn tweede reis naar Den Haag is wel een succes, maar dan eiste de Haagse klerk Lemans een Franse kroon (circa 5 gulden destijds) alvorens hij een akte van handopening uit te willen schrijven. Bovendien moest Van Loon hem nog twee kapoenen toezeggen. Een kapoen is een gecastreerde haan en was gedurende de Middeleeuwen een veelgebruikt betaal- en ruilmiddel.

Mede daardoor had Van Loon de toestemming verworven. Viermaal - waarvan twee keer in gezelschap van Willem Augustijns - reisde Isaac van Loon naar 's-Hertogenbosch om daar Alexander van der Lith te horen preken en om hem over te halen naar Breda te komen. Enige brieven van de vader van Alexander van der Lith werden ontvangen, waarvoor aan de bode de porto moest worden betaald.

Of het dorpsbestuur de vereiste medewerking verleende voor het beroepen van deze predikant is niet duidelijk. Het feit dat schout en schepenen een brief, gedateerd op 27 oktober 1643, uit Den Haag ontvangen, waarin de opdracht om alsnog een verzoek tot handopening in te dienen, roept twijfel op over het uitblijven van hun reactie.

Ook de predikanten van de Classis deden hun best, zij het onder moeilijke omstandigheden en moesten onder bescherming van soldaten reizen. Zo betaalt Isaac van Loon op 3 mei 1643 een halve ton bier, "die de soldaten gedroncken hebben doen. D. Losecatius hier gepredick heeft". Deze Bredase predikant zelf verteerde samen met het gezelschap, dat hij meebracht voor 16 gulden en 8 stuivers (zo'n fl. 400 gulden of € 181,45 in 2013). Andere aantekeningen vermeldden betalingen aan Peter Dierck en Pieter Symons van Son voor hetgeen soldaten hadden genuttigd. Ook de armenzorg werd weer ter hand genomen. Enkele aantekeningen vermeldden giften aan een schamele vrouw en een arme weduwe, waaraan de predikanten Van Renesse en Walravius hun toestemming hechtten. De kasrekening eindigde met de kosten van de maaltijd, die bij gelegenheid van de bevestiging van Alexander van der Lith werd genuttigd, de vooruitbetaalde huur van zijn huis tot 16 november 1644 en de kosten van de visitatie van de "kerk" door de predikanten Schulerus en Hasius (Hanckius).

De Classis zocht intussen naarstig naar geschikte predikanten voor Dongen. Haar voorkeur ging uit naar Abraham du Prés, maar ook naar Alexander van der Lith, die beiden Leidse proponenten waren (= afgestudeerd theoloog die mag preken en worden beroepen). Mede daardoor zulle de kontakten van de kerkenraad met Alexander van der Lith tot stand zijn gekomen. De Classis zelf stelde twee verzoekschriften om handopening op. Daarvan diende er één door de kerkenraad te worden ondertekend en de ander door enkele leden van het dorpsbestuur, "liefst zo er die tenminste een paar zijn, schepenen van de Hervormde religie". Op 6 oktober kon Isaac van Loon dan eindelijk een akte van toestemming tot het beroepen van een predikant aan de Classis voorleggen. De Dongense kerkenraad had haar keuze op Alexander van der Lith laten vallen. Tegelijk met het overleggen ervan, vroeg hij de goedkeuring van de Classis om Van der Lith te beroepen. Een dergelijke goedkeuring hing af van een proeve van bekwaamheid, daarom was Van der Lith ook mee naar Breda gekomen. Op 7 oktober hield hij een predicatie over Mattheus 7; vers 15 én 16 tot

volle tevredenheid van alle Classispredikanten. Het beroep op Van der Lith werd daarna officieel uitgebracht. Vóór zijn bevestiging moest hij nog een peremptoir- of laatste examen afleggen op 16 december. In voorbereiding daarop en de navolgende bevestiging, vroeg de praeses van de Classis op 4 december 1643 aan de magistraat van Dongen om Alexander van der Lith een bezegelde attestatie te verlenen, waarmee deze voor de 16de december naar Breda kan reizen. Dit reisdocument werd op 7 december 1643 door de secretaris van de dorpsraad uitgeschreven. Daarin werd Van der Lith al als predikant van Dongen vernoemd. Op 15 december ontving schout Laurens Smits een schriftelijke uitnodiging om deel te nemen aan het Classicale middag- als het avondmaal.

Alexander van der Lith slaagde voor het peremptoir examen, waarna de classis besloot, dat hij op 3 januari 1644 door ds. Walravius in Dongen als predikant zou worden bevestigd. In de vergadering van 5 tot 7 januari 1644 werd Van der Lith tot lid van de Classis aangenomen, nadat hij de Classicale wetten en de "formulieren van eenicheijt des geloofs" had ondertekend.

Wordt vervolgd